

Szó Zöld Margit: Vörös Rébék

KODALYIANA III.

KODALY ÉS ARANY

Arany János halálának és Kodály Zoltán születésének egybeeső kettős centenáriuma túl is számos találkozási pont fedezhető fel a két életműben. Mindenekelőtt a zeneszerző ihletődött a „tamburás öreg úr” Öszkéiből. Először a népdal-hangvételű *Haja-haja* kezdetű verset ültette át hagyománytisztelő eszközökkel (a dallamos moll újszerű kezelésével) éneklésre és zongorára, a magyar zenei romantika legkérőbb is sejtette, a „kicsi lány” egy szerelmi bánatának kicsiségét tartalmazó szempontból át is vezet a másik megzenésített Arany-költemény, a *Csalja sugár világába*. Kodály viszonylag ritkán élt a kromatika lehetőségével, de ez alkalommal ezt is bevonta kifejezési eszközei közé. Az első dallamos sorok figyelmeztetése (*Kis bokor ne hajtj még... Kis lány ne sohajtj még...*) után a terocokonság, s az itt is felbukkanó kromatika XIX. századi kicséget kölcsönöz az egyenmű kórusnak, — a nélkül, hogy a feldolgozás friss, modern volta vesztene jellegéből. Hangköszülítés, (modális) keresztállás, kissekkund-mozgás (sírás-motívum egyik típusa), ereszkedő dallam, frig zárlat sejteti a költő és zeneszerző féltő aggodalmát (*Bokor új hajtását / Letarolja fagy; / Lány kora nyílását / Bü követi, nagy / Szánám a bokorkát / Lomb és virágtalan; / S a lányt, a botorkát, / Hogy már oda van.*)

Arany felkeltette Kodály érdeklődését a zenéhez való viszonyulása révén is, hiszen a költő nemcsak szerette a muzsikát, hanem maga is zenét: fiatal éveiben s öreg korában gitározott (a gitár a XIX. sz. egyik divatos hangszere volt, a kor zenei gyűjteményei is tartalmaznak ilyen kísérettel ellátott dalokat). „Mi több — írja Kodály —, újra próbálkozok, mint már fiatal korában egy-kétszer dallamot szerelni a maga és mások verseire (Kiem. B. A.). Nyilván arra tanította a népdal, hogy a vers nem teljes mű dallam nélkül. Mivel verseit kevesen vagy nem kielégítően zenésítették meg, ő maga próbálkozik. Nem akarta csonkán, dalmentlenül itt hagyni verseit...”

Ezek után nem meglepő, hogy élete végén Arany, Bartalusz István kérésére, leírta az emlékezetében élő énekanyagot — *dallamokkal!* A trüfész-dallam lényegében a költő ifjúkorának és környezetének izlését, zenei érdeklődését tükrözi. A „tamburás öreg úr” jellemzése szerint a korabeli dallamanyag egyik részének „szövege cikornyás, dallama német”, másik része viszont „rég dal, csuda hangmenettel”. „Arany Jánost jobban értjük, ha fogaatjuk gyermek- és ifjúkora magaföljegyente népszerű dalait” — írja Kodály az általa (Gyulai Ágost közreműködésével) min-

taszerűen megjelentetett dalokról.

A filológus Kodály nyilvánvalóan ismerte arár korán az Arany-életmű elméleti értékeit is. Ezek között különös súllyal tartotta számon a költő zeneismeretéből fakadó verselő fölényt, sőt, véleménye szerint prózairásai és szövegei is gyümölcsözőtettek egyet-mást zenei műveltségéből. „Elképzelhető-e, hogy Arany akkor is eljut versművészeté magaslátáig, ha nem tudja leköttatni dallamait? ... Nem képzelhető. A tökéletességnek azt a fokát csak a zenei elemek legapróbb tudatossá tétele által érhetné el!” (Kiem. B. A.). Ebből Kodály általános érvényű következtetést vont le a költészet és zene, pontosabban: költészet és népzene kapcsolatát illetően: „Ha őt [Aranyt] ez a maroknyi anyag ilyen verselésre tudta ihletni, mennyivel többet mérthetne a mai költő a ma ismert népdalkincsből! Persze, csak a dallamban élő, s nem könyvből, hanem teljes, kétoldali mivoltából megismert és átélt népdalból.”

Kodály nem egyszer hangsúlyozta, hogy Arany és Petőfi költészetének a népköltészethez való viszonyulásában követendő példát láttak a modern magyar zenei regteremtői is („Nyelvét, stílusát kapott a néptől az irodalom. < Így mondja a nép, melynek Toldi nyelvét köszönöm > — idézi Aranyt Kodály.). Az irodalom népies irányzatának modell-szerépét jelzi Kodály — a zene lemaradásával, megkésésével: „... ha csak néhány száz jól választott dallam lát világot 1848 előtt, zenénk talán félszázaddal előbb lépett volna arra az útra, melyet a költészetben Petőfi és Arany kijelölt.” Aranyt idézte Kodály a népzenei konzervatív erejének példázásakor, s az Arany-vázolta nyelvész-modell jelenik meg a népzene-gyűjtők előtt a századfordulón („Néha a népzene oly régiségeket is megtart a minőt legregibb írásainkban sarr lenünk... a nyelvész kötelessége... hogy legkisebb árnyalatig kinyomozza a nyelv szellemének élő vonatkozásait.”). Az Aranyra alapozó Kodály-motívumokat még lehetne sorolni: az ő példáját említi, amikor a variáns lényegét világítja meg a népzeneben, Arany-ritmust igazol élő népdallal, Aranyra hivatkozik akkor is, amikor megállapítja, hogy az idegen versformák nem képezhetik a magyar műdal-irodalom alapját, megfigyeli a költő nyelvén a két alany mellett a többszámú használatát.

Nem hiszem, hogy erőltetett lenne az Arany-Kodály párhuzam, melyben a Kodály körvonalazta Arany-vonások, erények — részben megfelelő áttételekkel — a Kodály-portréban is felfedezhetők: a művészi józanság, költő és tudós, illetőleg zeneköltő és tudós tevékenységének kapcsolata, a találkozás az életműben, a verselő fölény az egyik esetben, illetőleg a zenei kifejezőeszközök mesteri alkalmazása a másikban, ahogyan kijelenti a maga saját területén *poeta doctus*ként megvalósította.

BENKO ANDRÁS

MEGGONDOLATLAN LÉPÉS

ben” egyszer lecsap, azt nemcsak olvassa, hanem képeletben el is játssza, maga lévén hős, király, nő, agg... váltott személyben.”

Egy művészet-lélektanra szakosodott pszichológus idáig érkezve bizonyára az igazi tehetség többdimenziós voltáról elmélkedne, adottságok és körülmények összjátékáról, kibontakozást siettető, hátráltató vagy melléktúra terelő jellegéről értené. Mi időzzünk ezúttal kissé részletebben annak vázolásánál, hogy az idős Arany, aki ifjúkori önmaga megítéléséhez a *Bolond Istók* második énekében, 1873-ban, az előbb idézett szempontokat nyújtja, nemcsak az elhatározás megszületését, hanem az egész próbálkozást más színben tünteti fel, másként ítéli meg, mint az 1855-ös levélben. Mert itt, midőn Istók „Thália bator gyerekeinek” oldalán vállalkozásába „aggodalom és félelem nélkül” belékezd, „... az utat élvező örömmel, / mint kalitból írenkült madár”, s a cél is kecsgetőnek tűnik előtte is, a többiek előtt is, hisz a tiszaháti városban „... a színészetnek nememes baráti bőven tenyészenek, a csizmadiák”. Arany alteregója, hasonmása hasznos teszi magát a fűrész és festék körül, kortinát varr, harcban a kutyákkal kihordja a színlapot, egyszerű mindenütt ott terem, ahol mozdítani való akad. És az is többé-kevésbé szükségeszerűen látszik, hogy ebben a környezetben, hol „a directort illeti primadonna-kegy”, ahol Q-nét a szükség arra bírja, hogy X úrral lakják, ő is lángora lobbanjon a szubrett Klársi kisasszony iránt. Persze a maga módján, a „szűz tiszta jellem” elbűvölő ártatlanságával lóhog. Mert amikor egyik este Klársi magához invitálja, sőt a kezét is megragadja, ő rögtön „találó menségre kunkorítja az eszt” mondván: „Kész van, instálom”. Elhatározás pillanatán ez, ekkor érlelődik véglegessé a társulattal való szakítás gondolata, mert „... Istók az olcsó kegyet / Megutálá — mint borban a legyet”.

Nem idillikus, nem egyetlen színnel megfestett kép tehát ez sem, de a megbocsátó humor, a kedves ironia és önironia minden egyes ténnyel és körülménnyel más megvilágításba helyez, igazabb fénybe emeli. Ha az 1855-ös levél adatait szolgált, hogy a lépést elhírbózzák véljük, a *Bolond Istók* szellemében azt kell mondanunk: a színpadcsalóddal és lelkiismeretfurdalással együtt is valószínűleg a tudatalakítás, az emberekre gyakorolt hatás legközvetlenebb eszköze, a kipróbálás ingerlő, hivatkozó lehetőségét, a sikerélmény kecsgetését jelenti a fiatal Arany számára — vagyis a további pálya szempontjából is fontos tapasztalattal szolgál. Ha a XIX. század derekán uralkodó közfelfogás értelmében szüntelenül csodálkoznunk és szörnyűködnünk kellene, amiért a leendő költő ílyesmire adta a fejét, az idős Arany szemével tekintve a dolgokat a fiatalos bátorságot, a megcsontosodott vélekedésekre, előítéletekre fitynyet hányó vállalkozó szellem kell dicserőnk. Ha a Klársi-kalandot Riedl annak bizonyosságként tekint, hogy „megcsömörlött a kóbor lumpoktól”, mi felvethetjük, hogy Istók nemcsak a szakrai és nem szakmai kudarcok, felsülések elől menekül, hanem saját félszégese elől is.

Furcsa, megütközött, hogy Arany az időben távolodva fiatalosabban, reálisabb és talán több színekben látja és látja magát ifjúkori önmagát, mint csaknem húsz évvel korábban? Ellenkezőleg, többé-kevésbé szükségeszerű, hogy eszmélésünkben az idő múlásával a régebbi tények és események is igazabb fényben, szélesebb összefüggések rendjében találják meg helyüket. Ha valami tündőre készíthet, akkor ez az, hogy a levél megírásának időpontjában, 19 évvel a vándortársulattól való megválás után, még mindig a keserűségek és megpróbáltatások jelentik a vezérmotívumot, s újabb 18 évnek kell elteltie, hogy e szemlélet viharfelhői elsimuljanak. Annaira megváltott volna az „önismeret hiányból” fakadó vállalkozás? Valószínűbb, hogy sok időnek kellett elteltie, míg a koszorús költő teljes nyíltsággal, előítéletmentesen te-

kinthetett a helyzetéhez, rangjához, tekintélyéhez kevésbé illő mozzanatokra, míg tapasztalatait újra és újra meglepve képes volt az általános el fogadott kereteken szélesebb viszonylatok között érzéklni és érzékeltetni a személyiség alkotó jegyeinek szélsőségeit, míg közvetített célt és értelmet tudott felfedezni az élet látszólag oktanul, fölöslegesen kanyargó mellékvívényeiben is.

De fontos a dolgok ilyen-fajta megítélése a továbbiak szempontjából is. Ahány ténnyel és adattal fel lehet ugyanis sorakoztatni annak igazolására, hogy a sikertelen próbálkozás egész életre szóló nyomot hagyott Aranyban, legalább annyival bizonyítani lehet, hogy a vágy, a törekvés, amely a kalandban megnyilatkozott, nem enyhézt el és nem foszlott semmivé, hanem bívópatakszerűen hol eltűnt, hol változott formában ismét felszínre tört. Ha nem így volna, ha csupán szánni-bánni való véletlenről lett volna szó, ugyan mivel lehetne megmagyarázni, hogy a „megkomolyodott” Arany, aki hálás Szalontának, amiért az esperessel szembeszállva tanító-nak, sőt mindjárt „conrectornak” (rangban az iskolavezető után következő nevelőnek) alkalmazzák őt, a volt komédiást, szórakozásból Shakespeare-t olvas németül, Homeroszt eredetiben, franciául meg Telemachoszt, Crebillont és Molière-t, „Mindezek cétalan erővesztésnek látszóttak — jegyzi meg Toldy Ferenc a *Magyar költők életében* —, de ő mindenba ösztönyt érzett a nehezre kerestni még mulatságból is.” A magam részéről abban sem látok ellentmondást, hogy a valamivel később, 1840-ben a város szolgálatába lépett, aljegyzőnek kinevezett Arany, mintegy tervet készítve az elkövetkező időkre, megfogadja egyrészt: „... nem olvasok többet, hanem élek hivatalomnak, családomnak... közönséges ember leszek, mint más”, másrészt a Szalontára kerülő Szilágyi István hatására, ki „... könyveit kéretlenül... Aranyra tukmálta” két évvel később lefordítja Szophoklész *Philoktéteszt*, angolul kezd tanulni, belefog Shakespeare *János királyába*, a *Szentiván-éji álom* pedig (ekkor még jórészt német szöveg alapján) első változatban be is fejezi, s ugyancsak a negyvenes években szalonai műkedvelőkkel elő is adja. Mindezek nem szószegések, hanem a szenvedéllyel való mérközés állomásai, az önmagára parancsolt tilalmi mechanizmus erőfődségek és lazulásának momentumai.

Riedl joggal beszél fordulatról a szülői házba visszatérő Aranyval kapcsolatban — az életforma tekintetében. Különös azonban, hogy ő, aki a balladákat boncolgatta mind-egyre Shakespeare-hatásra gyanakszik, s aki a drámafordításoknál külön oldalakat szentel, nem látja, hogy a kapcsolatrendszer formájának változásán túl a színházhöz fűződő szálak állandóságáról van szó. Es csupán a szakítás mozzanatát hangsúlyozza Féja Géza is, aki már-már guinyorosan eseteli a Szalontára visszavonuló Arany egész további életére jellemző megfontoltságot („Nem mert helyből „haszontalanul” kihozni” — írja), és ugyanezen a fonalon haladnak az irodalomtörténetek azóta is, csaknem kivétel nélkül. Holott a vándortársulat elhagyása és a színház felé vezető új utak keresése között eltelt idő rövidsége a bizonyossága és egyben mértékessége is lehetne a szenvedély erősségének.

A negyvenes évek második felében bekövetkezett gyökeres fordulatot — mint tudjuk — nem az eddigi évszék szélesítése, hanem az *elvezett alkotmány* és a *Toldi* megírása, a *Kisfaludy Társaság* két pályázatának megnyerése jelentette. Az irodalmi-művészi életbe való berobbanásnak, a költői tündöklésnek ebben a szakaszában Aranyt a dráma és a színház nem foglalkoztatta. A szabadságharc leverését követő válságos időkben azonban, amikor az események újragondolása, a történelem tanulságainak tudatosítása égető szükségesség, kedélybetegséggel küszködve is megírja egyebek között *Bánk bán-tanulmányait*, amelyek befejezetlenségükben is teljes értékű, korrigálásra nem szoruló elemzések, a mű társaság jellemehez illő „hüvely-

ző olvasás” mindmáig túl nem szárnyalt fegyvertényel, a főhős elborulását és megvilágosodását zseniálisan boncolgató szerepelemzés nagyszerű példái.

A hatvanas évek Shakespeare-fordításai aztán kissé a Faust második részét megalakító Goethe-t idézik emlékeztetünkbe. A türelmet és a kitartást, ahogyan a német költőfejedelmek a befejezést sürgető biztatásokkal, követelésekkel dacolva, rorló egészségével sem sokat törődve, éveken, évtizedeken át gyémántszilárdulva csiszolja a mű minden egyes sorát. „A nyáregy álomba kezdtem s egy pár felvonást ides-tova legnagyobbok” — írta Arany Tompa Mihályának 1859. február 20-án. „De minő munka ez! Háromnegyed része rimelt jambus, melyet magyarul hasonlól kellene sorral sorra visszaadni; ki az angolnak szóróvidségét, s a magyar szavak hosszadalmasságát isméri, az átlátja milyen nehéz munka ez, kivált, ha a nyelvet nem akarjuk kerébe törni. Eddigi dolgozataimban vannak sikerült helyek: bár néha csaknem áthághatatlan bökkökre találok”. Nemcsak a negyvenes évek elején egyszer már lefordított műnek gyürkődött neki újra és diadalmaskodik az áthághatatlan látszó bökköknökön (a fordítás *Szentiván-éji álom* címen 1864-ben jelenik meg a *Kisfaludy Társaság* Shakespeare-sorozatának első köteteként), hanem a lánya elvesztését követő elmúlás időszakában is tovább dolgozik a *Hamlet*-fordításon (ez 1867-ben lát nyomdáfestéket), s még ugyanabban az évben befejezi az 1842-ben elkezdett *János királyt* is.

S még nem szölkünk az 1870-es évek Arisztophanész-fordításairól, az eredetiből minden tekintetben méltó teljes magyar sorozatról. A méltóztok rendszerint azt hangsúlyozták, hogy a feladat nyelvi nehézségei, szókimondó, pajkos, gunyoros, helyenként pajzán, de sohasem trágár költő stílusának visszaadása, a magyar változat kimunkálása igazgatta Aranyt. Vajon az itt felvázolt előzmények nélkül is izgatta volna? Hisz időben is csaknem egyazon szakaszban foglalkoztatja az Arisztophanész-átültetés meg a *Bolond Istók* második énekének megírása. Vajon nincs-e tisztító, ülepítő hatása az „együttműködésnek”? Nem járul-e hozzá esetleg a szabad-szajú ókori görög az aggályos-szemérmes magyar poéta egy-két görccsenek oldódásához is?

Ha valaki ezek után azt képzelet, hogy az idős Arany beleköszölhet végre a taps és a színházi ünneplés dicsőségébe, hogy az együttműködés zavartalanul válik és a drámafordítások meghozták azt, amire az ifjú hiába vágyott — természetesen téved. Egressy Gábor jegyezte fel az 1864. április 23-án, Shakespeare születésének századik évfordulóján bemutatott *Szentiván-éji álom*ról: „A túlbuzgósság nevrózusokká tett bennünket, előadókat, s egyik hiba a másikat érte. Szörnyű dulást vittünk véghez a szövegben, ami barátunkat, a fordított, aki jelen volt, desperatussá tehetett. Azóta még nem találkoztam vele, de bizonyos vagyok benne, hogy kedélye ettől a kellemetlen hatástól egy hónapig sem fog megszabadulni.” (Más kérdés, hogy az előadás akkoriban csúszteljesítménynek számító tízes sorozatot ért meg.)

Hogy Arany a bosszúságok és zavaró momentumok ellenére életműve szerves részévé, fontos alkotó elemévé keréketette ki a drámafordításokat, hogy a törődés és a gond a termés rendszeresének és begyűjtésének szakaszában sem ült el, újabb bizonyossága a szenvedély tartósságának.

PALL ARPAD

**SZERETI
AZ
IRODALMAT?
OLVASSA,
TERJESSZE
AZ
UTUNK-AT**
Új előfizetéseket
és előfizetés-
megújításokat
minden hónap 14-ig
fogadnak el a
postahivatalok
és az önkéntes
lapterjesztők.